

811.135.1'373.45:811.512.161

811.163.3'373.45:811.512.161

811(497)'373.7

https://doi.org/10.18485/cllc_romana60.2023.ch11

Nicolae Stanciu¹

Universitatea „Sfinții Chiril și Metodiu”, Skopje, Macedonia de Nord

Institutul Limbii Române

Centrul de cercetări Teoria și Practica Discursului,

Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE TURCICĂ ȘI TURCĂ ÎN LIMBILE MACEDONEANĂ ȘI ROMÂNĂ. O INCURSIUNE ETIMOLOGICĂ ȘI FRAZEOLOGICĂ

Urmare a câteva secole de dominație sau control al Imperiului Otoman asupra Balcanilor în accepție extinsă, prezența elementelor lexicale turcice în limbile balcanice este perfect justificată. Continuând cercetarea începută cu mai mulți ani în urmă în domeniul influenței turcice asupra limbii române, materializată în câteva articole publicate de-a lungul anilor, încercarea de față reprezintă doar un efort de urmărire comparativă a elementelor turcice și turcești prezente în limbile macedoneană și română, pornind de la identificarea sensului de bază al acestora în limbile din care au fost împrumutate, analizând etimoanele în limbile de origine (araba, persana, sanscrita sau alte limbi turcice, în special kazaha și uzbeka), precum și deviațiile semantice secundare, abstracte sau metaforice care au condus la îmbogățirea sensurilor acestor unități lexicale în expresii. Articolul folosește trei mari concepte relevante pentru analiza rolului turcismelor în contextul limbilor naționale moderne și în construcția identitară de dată relativ recentă: confluentele etimologice, etimologia ca instrument epistemologic și cultural, rolul frazeologiei în codificarea unor realități umane și sociale sau a mentalităților prin metafore conceptuale. Materialul de cercetare este excerptat din dicționarul macedonean-român pe care autorul îl scrie împreună cu profesorul Petar Atanasov și dintr-o multitudine de articole, cărți și dicționare colecționate de-a lungul ultimei decade.

Cuvinte-cheie: confluente etimologice, elemente lexicale turcice și turcești, analiză semantică comparativă, scriere lexicografică, frazeologie balcanică

¹ nickstanciu@gmail.com

1. Context cultural. Istoria și etimologia ca științe inter- și multidisciplinare

Cine sunt popoarele turcice? De unde au venit? Încotro au migrat? Ce dialecte sau ce limbi vorbeau și vorbesc?

O distincție necesară încă de la începutul acestui articol este cea între turcic și turcesc, sugerând existența a două valuri de populații care au migrat din Asia Centrală spre țările balcanice, lăsând urme semnificative în culturile acestora din urmă prin mai multe secole de dominație culturală și statală. Distincția între limbile vorbite de triburile turcice (în special de către grupul de kipchaki reminiscente până astăzi în țările balcanice, inclusiv în limba română, dar și în oazele gagăuze) și turca otomană sau osmanlâie nu reprezintă o separare teritorială și lingvistică, ci, mai degrabă, crearea unei continuități culturale marcate și de o evoluție semantică a etimoanelor care au fost identificate în limbile kazahă și uzbekă, ca fiind preluate din arabă și persană, care au circulat în spațiul balcanic și au supraviețuit deopotrivă în limbile macedoneană și română în proporții diferite și într-o distribuție dialectală sau stilistică inegală (Dobrișan, 1968, p. 522; Јавап-Настеба, 2001, p. 32). Excerptate din experiențele lexicografice și etimologice ale autorului, elementele turcice și turcești inventariate și analizate în acest articol au fost urmărite în evoluția lor semantică marcată prin stratificarea sensurilor în trei mari categorii (de bază, secundar, respectiv abstract) și prin integrarea în unități frazeologice care au impus reducerea flexiunii și metaforizarea sensurilor.

Variatăți dialectale și lingvistice turcice, precum protobulgara, cumana, peceneaga, turca osmanlâie au fost folosite în timpul Imperiilor Bizantin și Otoman sau al Regatului bulgaro-vlah. Ca rezultat al contactelor culturale și al co-localizării într-o aceeași limbă, acești vorbitori ai dialectelor și limbilor balcanice au făcut schimb de concepte și cuvinte, deoarece civilizațiile lor aflate în interferență au lăsat, fără îndoială, urme în unele domenii ale vieții, cum ar fi arheologia, bucătăria, folclorul, obiceiurile, limba, mentalitățile și tradițiile. Prin urmare, diversele dialecte turcice și turcești au păstrat un fond lexical comun numit „indigen” care corespunde „limbii turce antice” (Bazin, 1959, p. 17) și care și-a diversificat sensurile prin circulația cuvintelor și asimilarea în mai multe limbi balcanice. Nomazii turci au contribuit la „declinul și căderea Bizanțului, precum și la diverse perturbări ale vieții politice și economice din Balcani și Europa dunăreană” (Golden, 1992, p. 40).

Primele formațiuni statale au înflorit în Asia Centrală și Europa de Est sub conducerea notabilă a marilor lideri spirituali din secolele VIII-XII. După câteva secole, Imperiul Otoman a cucerit țări precum Bulgaria, Ungaria și Serbia și le-a transformat în pașalâcuri sau a exercitat un control cultural și politic asupra provinciilor românești Moldova și Țara Românească din Balcani (Iorga, 1998, vol. III, p. 102). S-a observat cu mulți ani în urmă că „originile populațiilor turcice

sunt învăluite în negura preistoriei” (Clauson 1962: 14), dar din punct de vedere cultural, „istoria Europei de Est în secolele al XI-lea și al XII-lea este marcată de migrația în masă a triburilor vorbitoare de dialecte turcice din Asia Centrală în Balcani, care a influențat în mod remarcabil nu numai viața politică, ci și viața etno-culturală a acestei regiuni semnificative” (Kljashtornyj, 2008, p. 151–152).

Din punct de vedere geografic și al migrației, „zona dintre inima Asiei și bazinul inferior al Dunării a acționat ca un mare pasaj pentru mișcarea călăreților nomazi-pastoriști” (Spinei, 2009, p. 39–40). Fiind amestecați cu populațiile avare și slave, cumanii, pecenegii și tătarii au ocupat teritorii întinse în Balcani, au ajuns pentru prima dată în Moldova în secolul al IX-lea și s-au mutat în secolele al X-lea și al XI-lea în Țara Românească de Est, Dobrogea și Transilvania (Șafarik, 1847, p. 81; Curta, 2006, p. 136). Ei au rămas pe teritoriul de astăzi al Bulgariei, al Ungariei, al României și al unei părți din Republica Moldova de astăzi până în secolul al XI-lea, când un nou trib, cel al cumanilor, venit din nordul Mării Negre, a ocupat teritorii întinse în Țara Românească, care a fost numită atunci *Cumania* (Djuvara, 2007, p. 84; Treptow, 1996, p. 52). În secolul al XIII-lea, tătarii i-au distrus pe avari și s-au stabilit în Crimeea de astăzi (Iorga, 1998, vol. I, p. 104), creând un mare stat numit Hoarda de Aur. În consecință, înlocuirea acestor populații a generat aculturație, iar grupurile etnice s-au dezvoltat într-un context istoric și lingvistic confluent, cu straturi suprapuse și forme lexicale rezultate din asimilarea etimoanelor turcice și turcești și din adaptarea acestora la structurile gramaticale ale limbilor care le-au împrumutat.

La fel ca și în alte cazuri, absența documentelor scrise de orice fel (inscripții, texte) îi determină pe cercetătorii din domeniu să utilizeze reconstrucția lingvistică și metodele interdisciplinare în timp ce analizează domeniul etimologic și lexical pe baza surselor istorice și literare bizantine, dar și a mostrelor de folclor și a relicvelor lingvistice găsite în limbile care au fost vorbite în zonă.

Influența islamului a adus în jurul pragului mileniilor un fond semnificativ de cuvinte de origine arabă și persană asimilate de principalele grupuri etnice turcice precum cumanii, pecenegii sau tătarii (Șăineanu 1900, p. 24), ale căror ecouri sunt vizibile în împrumuturile care au fost doar accidental puse la îndoială de cercetătorii culturilor. Aceste straturi etimologice au supraviețuit prin diferiți intermediari români și slavi în toate limbile balcanice și sunt comune pentru ceea ce este cunoscut în general ca *Balkan Sprachbund* (Sandfeld, 1968, p. 15; Trubetzkoy, 1987; Friedman, 1997, p. 29; Alexe, 2023, p. 68–81).

Pentru mulți istorici și lingviști, culturile și limbile sunt interdependente, s-au dezvoltat și s-au îmbogățit datorită contactelor și interferențelor reciproce ale comunităților care au vorbit aceste dialecte și au stabilit epicentrii ca poli ai creației și hipocentrii ca locuri de asimilare și distribuție. Din punct de vedere cultural și lingvistic, dialectele turcice (cumana, tătara, peceneaga) și turca

osmanlâie pot fi considerate epicentre de difuziune și, deși au evoluat aparent separat în spațiu și timp, pot fi urmărite într-o linie conceptuală de continuitate culturală între Asia Centrală și sud-estul Europei motivată prin migrație și evoluții statale sau imperiale.

Istoric vorbind, răspândirea limbilor turcice a fost favorizată de dezvoltarea migrației și a comerțului, îmbinând în mod egal cuceririle de noi teritorii și viața sedentară în timp ce se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor. Posibilele contacte între indo-europeni și vecinii lor turci (Clauson, 1962, p. 16) au generat un inventar destul de bogat de noțiuni care au călătorit de-a lungul secolelor, au fost asimilate de locuitorii din noi imperii și triburi, de noi religii precum islamul și, în cele din urmă, s-au răspândit în Balcani și au fost re-simbolizate de națiuni în încercarea lor de a-și construi propria ideologie de etnie și identitate.

Unele grupuri etnice masive, precum bulgarii, pecenegii, cumanii, tătarii sau chiar mai puțin importante precum nogaii au răspândit dialectele turcești vorbite în vestul cel mai îndepărtat, în special oghuz și găgăuz, fiind împărțite de-a lungul secolelor în două grupuri principale, primul pre-osman și al doilea turc otoman. De fapt, rădăcinile culturilor balcanice sunt compuse din elemente de substrat, elemente de balcanitate romanică, elemente slave și elemente turcice și turcești. Cuvintele care au intrat în limbile vorbite în această zonă în diferite epoci datorită contactelor și coteritorialității ar trebui urmărite de la origini până la distribuția și stratificarea lor în limbile balcanice moderne.

2. Concepte și metode de cercetare

Conceptele și metodele utilizate pentru a compara fonetica și sensul cuvintelor luate în considerare pentru această analiză sunt:

a. *zone de contact culturale și de răspândire lingvistică* (Nichols, 1999, p. 12) ce au favorizat *schimburi lexicale reciproce* (Gamkrelidze & Ivanov, 1995, p. 495), presupunând că civilizațiile și culturile turcești au apărut și s-au dezvoltat în vecinătatea indo-europenilor;

b. *confluente etimologice* (Poruciuc, 1999, p. 6);

c. *interferențe lexicale și divergențe semantice*;

d. *continuitate și stratigrafie* în analiza evoluției semantice a etimonului (Șăineanu, 1900, p. 15; Bogrea, 1971, p. 59) până la aspectul contemporan al limbilor macedoneană și română.

Această abordare comparativă, interculturală și multi stratală etimologic ne-a permis să integrăm multe cuvinte în istoria evolutivă culturală, luând în considerare extensia sau limitarea sensului, precum și relicvele abstracte regăsite în metafore, simboluri și unități frazeologice.

3. Oameni și locuri. Reverberații turcice și otomane în antroponimie și toponimie

Cel de-al doilea val al elementelor turcice în Balcani a început odată cu invazia otomanilor în secolul al XIV-lea și a durat până în secolul al XIX-lea, înregistrând numeroase variații ale regimului de stat și influențe culturale: dacă Bulgaria, Serbia și Ungaria de astăzi au fost transformate în pașalâcuri, provinciile românești au plătit tribut păstrând un nivel destul de ridicat de autonomie până în secolul al XVIII-lea, când domnitori din Fanar, un cartier din Constantinopol locuit de greci, au început să fie numiți în Moldova și Țara Românească. În această lungă perioadă de control turcesc otoman în administrație, numeroase cuvinte au intrat în toate limbile, unele dintre ele fiind și rămânând larg răspândite în bulgară, română, sârbă, mai puțin numeroase în maghiară.

Acest spațiu cultural cu frontiere estompate are el însuși un nume de origine turcească și a păstrat numeroase antroponime și toponime.

Denumirea turcică de *Balkan* „munte” (Budagov, 1997, p. 102), probabil de origine persană, existentă și în limbile kazahă și turkmenă, a fost aleasă ca numele Peninsulei metaforic percepută ca „butoiul de pulbere”, spațiul unității și al defragmentării, care nu are granițe clare, ci mai degrabă fluide precum frontierele culturale.

Alma „măr” a suferit o schimbare fonetică în limba turcă otomană (*elma*), dar s-a păstrat în forma turcească veche în antroponimele compuse (*Almagul* „floare de măr”) sau în unele toponime românești precum *Almalâu* (Dobrogea) sau *Alma Vii* (Transilvania). Au fost recuperate în toponimie etnonime de origine turcică răspândite în mai multe limbi balcanice: *Comana*, *Kumanovo*, *Kumane*, *Peceneaga*, *Вългѣрене*. Pecenegii au adus nu numai mari distrugerii în provinciile bizantine, ci au lăsat și urme în arheologie precum tezaurul de la Pietroasa și toponime precum *Peceneaga* în Dobrogea, România. Ceilalți, cumanii kipchaki (Golden, 1992, p. 270–282; Golden, 1995-1997, p. 99–122; Spinei, 2009, p. 38) s-au mutat în stepele pontice la începutul anului 1050 și la scurt timp s-au stabilit în Moldova de astăzi (Spinei, 2009, p. 38) și Valahia (Djuvara, 2007, p. 123; Treptow, 1996, p. 54), ultima fiind numită timp de câteva secole *Cumania* (Vásári 1993-1995; Vásári, 2005, p. 42, Alexe, 2023, p. 144–145).

Antroponimele și toponimele distribuite geografic în imensele teritorii în care au trăit triburile și mai târziu națiunile din statele ocupate de Imperiul Otoman au rezultat din asimilarea în diferite zone a elementelor lexicale turcești datorită prestigiului lor cultural. Două idei principale pot fi menționate ca importante în acest efort constant de aproximare a sensului: a) date istorice despre triburile turcice (pecenegi, cumani, tătari) și migrația lor în Peninsula Balcanică înainte de secolul al XIII-lea, unde trebuia să se stabilească în teritoriile dunărene fie astăzi Bulgaria, România, Serbia și Ungaria, sunt „dovedite” prin cuvinte, în mare parte

antroponime ca rom. *Aslan*, rom. *Balaban*, rom. *Coman*, rom. *Ciortan*, *Cara*, *Ulan* și toponime precum rom. *Bărăgan*, *Caracal*, *Peceneaga*, *Comana*, bg. *Kumaniti*, mac. *Kumanovo*, srb. *Kumane*, rom. *Caraorman*, *Teleorman*. Deși istoria acestor triburi este încă ambiguă și controversată, *Cumania* a fost un „termen lipsit de ambiguitate” (Vásári, 2005, p. 32; Djuvara, 2007, p. 43; Spinei, 2009, p. 34) și în ciuda „istoriei dezordonate” (Golden, 1997, p. 19) înregistrată în „izvoare bizantine sporadice” (Clauson, 1962, p. 2) prezența acestor comunități etnice care vorbeau dialectele turcice în aceste teritorii poate fi dovedită în egală măsură de arheologie, istorie și lingvistică. Un aspect semnificativ referitor la triburile turcice din Ungaria de astăzi este că acestea au avut conducători carismatici precum Borč, care i-au botezat (Kovács, 2005, p. 255). b. controlul sau ocupația otomană asupra Peninsulei Balcanice a lăsat urme în toate sferle lexicului, inclusiv în antroponimie și toponimie în acest metisaj al limbilor balcanice în care etimoanele și elementele lexicale turcice și otomane au fost asimilate, adaptate și integrate în sistemele gramaticale ale limbilor naționale aparținând unor familii lingvistice diferite (Friedman, 2003, p. 24; Alexe, 2023, p. 145).

4. Natura în toată complexitatea ei

Putem spune că limbile balcanice au moștenit în diferite grade o viață întreagă, o lume conceptualizată sau chiar gramatică și un vocabular extrem de bogat din tradiția turcă. Cuvintele de origine turcească sunt în mare parte adjective și substantive, doar câteva verbe, adverbe și interjecții. Acestea reflectă lingvistic concepte existențiale despre realitățile istorice legate de trăsături de caracter, relații economice și comerț, natură (floră și fauna), casă și împrejurimile ei. Spațialitatea în dimensiunile ei simbolice acoperă câteva categorii de semnificații care au supraviețuit în fondul principal lexical al limbilor balcanice, altele fiind rar folosite ca dialectale sau regionale. De aceea am subdivizat câmpul semantic al naturii în floră, faună, persoane, spații de divertisment și odihnă.

Flora și fauna constituie împreună un alt domeniu de bogate reprezentări conceptuale și de viață. Deși majoritatea termenilor din domeniu sunt indo-europeni, cei de proveniență turcică și osmanlâie fac diferența între limbile balcanice din alte categorii și dezvăluie numeroase resurse de expresivitate.

Flora ca un important câmp semantic a fost împărțită în următoarele subcâmpuri:

A. Fructe

Primele fructe și legume sunt denumite atât în limba macedoneană, cât și în limba română printr-un cuvânt de origine turcă cu o ușoară metateză consonantică în limba română: mac. *морфанда/мурфанда*, rom. *trufanda* „fructe sau legume timpurii”; mac. *лимон*, rom. *lămâie* (de origine persană); mac. *портокал(у)*, rom.

portocală(e) f.; mac. *кајсјуа(u)* f., rom. *caisă(e)* f.; mac. *дуд(у)* m., rom. *dudă(e)* f. (de origini persane); mac. *праска(у)* f., rom. *piersică(i)* f. Dintre soiurile de struguri, două sunt și ele foarte interesante: mac. *афузали*, rom. *afuzali* < tc. *hafiz Ali* (transfer metonimic) „struguri de desert alb”; mac. *резакуја*, rom. *razachie* (de origine persană, probabil intrat în limba română printr-un intermediar neogrec, desemnând în turcă doar strugurii uscați. În cântecele populare sau de petrecere în limba română se găsește cuvântul: *să beau vin de razachie* (Gică Petrescu). Numărul de nume de fructe este semnificativ mai mare în limba macedoneană și varietățile sale dialectale, dar ca exemplu de metaforizare a sensului și divergență putem folosi mac. *чырук*, rom. *ciuruc* < tc. *çürük* „fruct putred”. În limbile macedoneană și română contemporane, substantivul și-a limitat sensul doar la „lucru fără valoare, persoană vrednică de dispreț”.

b. Legume

Substantive colective și individuale au fost moștenite atât de limbile macedoneană și română, cât și de alte limbi balcanice. Cuvinte de origine latină sau romanică coexistă cu cele de origine turcă exprimând diferențe în categorii: mac. *зарзават (у)* m., rom. *zarzavat-uri* n. „verdețuri, fig. amestec” < tc. *zerzavat* (persană); mac. *бамја (у)*, rom. *bamă*, -e f. (*Hibiscus esculentus*); mac. *арпаџик (џу)* m., rom. *arpagic*, -i m. < tc. *arpacik* (*Alium cepa*); mac. *домат, -у (и)* m., rom. *tomată*, -e f. < tc. *domatiz* (de origini franceze), circulând paralel cu mac. *патлиџан (у)* m., rom. *pătlăgea*, -le f. < tc. *patliçan*, ocurent în îmbinări precum *џрн патлиџан-пătlăgea roșie*, *модар патлиџан-пătlăgea vânăță*. În română substantivul este mai puțin folosit și doar culoarea este suficientă pentru identificarea referentului prin transfer metonimic.

c. Florile și parfumurile lor

La fel ca și alte câmpuri semantice, numele turcești de flori sunt destul de numeroase în limba macedoneană, dar unele dintre ele sunt comune și limbii române. Dintre cele comune, putem aminti: mac. *зумбул, -у* m., rom. *zambilă*, -e f. < tc. *sümbül*; mac. *јасмин, -у* m., rom. *iasomie* -e f. < tc. *yesemin* (persan); mac. *јоргован, -у* m., rom. *iorgovan* „liliac”, care a supraviețuit doar ca antroponim (*Antonie Iorgovan*) < tc. *erguvan* (persan), mac. *лалџа*, rom. *lalea*, -le f. < tc. *lâle*; mac. *каранџил, -у* m., rom. *caranfil*, -e f. < tc. *karanfil* (greacă); mac. *шафран, -у* m., rom. *șofran*, -i < tc. *şafra*n.

d. Plante industriale

Printre cele mai expresive cuvinte de origine arabă sau neogreacă am identificat ca fiind comune în macedoneană și română: mac. *аџион, -у* m.; rom. *afion*, n. < tc. *afyon*, ngr. *afioni* „opiu, toropeală”; mac. *салеп, -у* m., rom. *salep*, -uri < tc. *salep*; mac. *тутун, -у* m., rom. *tutun* -i < tc. *tütün*; mac. *сусам, -у* m., rom. *susan*, -i < tc. *susam*.

Faună

Nu doar concepte referitoare la floră au fost împrumutate din dialectele turcice și din turca osmanlâie, ci și fauna, o altă parte a lumii care a beneficiat de numeroase elemente lexicale care au dezvoltat înțeles dublu sau chiar triplu în evoluția lor. Unele categorii de animale (domestice și sălbatice), păsări, insecte, paraziți au fost moștenite de limbile macedoneană și română. Sunt mai numeroase în macedoneană, dar cele care au supraviețuit în română sunt foarte expresive. Le putem împărți în următoarele subgrupe:

a. Animale domestice și păsări

Dintre animale, grupul cabalinelor nobile este mai bine reprezentat în ambele limbi: mac. *бедевуја*, -u m., rom. *bidiviu*, -i < tc. *bedevi la* „un cal folosit de beduini”. Rămânând ambiguu din punctul de vedere al apartenenței la o clasă lexico-gramaticală, dar și al sensului, unele substantive denumind inițial o rasă de cai au devenit în limba română o trăsătură care poate fi întâlnită chiar și în rândul oamenilor: mac. *абраш*, -u m., rom. *abraș*, -i m. < tc. *abraș* „om blond; om rău; (muncă) fără rezultat”, mac. *самар*, -u m., rom. *samar*, -i m. < tc. *samar*, ngr., bg. „măgar, catâr, șaua unui astfel de catâr” (care apare în română într-o zicală: *ori moare samarul, ori piere măgarul*). Cel mai metaforic, sugerând nu doar un cult al calului, ci mai degrabă o călătorie inițiată, a fost recuperat în literatură de Ion Creangă, în numele simbolic al personajului principal Harap-Alb: mac. *Аран*, -u m., rom. *harap*, -i. < tc. *harap* „cal negru”. Chiar și locul în care se cresc caii este desemnat printr-un cuvânt de origine turcică: mac. *ергелиња*, rom. *hergelie*, -i. f. < tc. *hergele* (de origini persane). Uneori, transferul metonimic favorizează înnobilarea termenului prin schimbarea sensului inițial prin deviere metaforică: un echipament pentru cai: mac. *колан*, -u m., rom. *colan*, -e. n. < tc. *kolan* „ham, harnașament” ajunge să denumească un set de accesorii sau bijuterii purtate de doamne. Printre păsările domestice amintim mac. *билбил*, -u m. *булбулче* n., rom. *bibilică*, -i. f. < tc. *bülbül*. Un cuvânt precum mac. *булук*, -ци m. „o mulțime de oi”, rom. *buluc*, -uri. n. < tc. *bölük* „șofran”, substantiv la origine, a devenit adverb în locuțiuni românești ca *a da buluc* sau în verbul rom. *a se buluci*, ca semn al adaptării lor la limba de adopție.

b. Animale sălbatice

Câmpul semantic al animalelor sălbatice înregistrează în limbile macedoneană și română două categorii de substantive aflate la poli: unele păstrează tradiția indo-europeană și turcică a masivității sau a nobleții: mgl. *rslan*, mac. *арслан*, -u, m. *аслан* m., rom. *aslan*, -i, m. < tc. *araslan* „leu”; mac. *баран*, -u m., rom. *băran*, -i. m. < tc. *baran* „lup”; mac. *аждер*, -u m., rom. *(a)jder*, -i. m. < tc. *ejder* (de origini persane) „jder”; altele prezintă conotații negative ca mac. *бурксык*, -ци m., rom. *bursuc*, -i. m. < tc. *bursuk* „bursuc, fig. om ursuz”, mac. *чакал*, -u m., rom. *șacal*-i m. < tc. *çakal* „șacal, fig. persoană rapace”. Mai abstract

și foarte expresiv, funcționând în registrul argotic, rom. *javră* „câine provenit din încrucișarea raselor” (format prin metonimie de la rasa de câine Javarra) și-a extins sensul metaforic pentru a desemna oameni de calitate scăzută: recent termenul a fost folosit destul de des în timpul protestelor din România pentru a denumi oameni răi/politicieni: *javră* (ordinară). Surprinzătoare relicve lingvistice pot fi regăsite în toponimie, cum ar fi rom. *Azuga* < tc. *azug* „urs” (Budagov, 1997, p. 45).

c. Insecte și paraziți

Chiar dacă numele de insecte și paraziți sunt arhaice și foarte limitate, unele dintre ele rămân printre cele mai expresive și metaforice articole din fondul lexical turcesc moștenit în macedoneană și română, dar, uneori, și în alte limbi balcanice: mac. *акрен* -u m., rom. *acren*, -i. m. < tc. *akren* „scorpion” și mac. *каркајак*, -цу m., rom. *cârcâiac*, -i. m. < tc. *kirkayak* „miriapod, păianjen”.

5. Recipiente, cazane și farfurii de orice fel sau viața în porții mici

Denumirile recipientelor prezintă o etimologie interesantă și semnificații bogate și variate înrădăcinate în tradițiile agricole referitoare la depozitarea cerealelor, bucătăria specifică sau chiar obiceiurile de găzduire și primire răspândite în zone și culturi extinse. Câmpul semantic al bucătăriei este strâns legat de vesela de bucătărie, constituie un alt cadru conceptual și existențial (doar pentru a avea mâncare, bucate bune de pus în recipiente sau în farfurii) și cuprinde cuvinte care pot fi grupate în câmpuri semantice precum:

a. Containere agricole

Ca relicve ale unor ocupații antice precum agricultura și creșterea vitelor, unele cuvinte referitoare la recipientele pentru depozitarea cerealelor, a florilor sau cele pentru pregătirea și conservarea hranei pot fi găsite în diferite limbi: mac. *амбар*, rom. *hambar* < tc. *ambar* „depozit de cereale”, alb. *hambar* (Newmark, 1999, p. 299, Orel, 1998, p. 172). Mai deviat ca sens, mac. *берукем* -u m., rom. *berechet*, -uri n. < tc. *berekit* „recoltă” a primit un sens asemănător de „abundență, belșug” în limba română contemporană de astăzi, cum ar fi în expresii precum *avem timp berechet*, sau funcționează ca un antroponim (*Berechet*). Alte exemple de etimologie multiplă și circulație între limbi și religii din Balcani sunt următoarele: mac., mgl. *кывама*, rom. *covată* < tc. *kovata*, *kuvata*. Pe măsură ce colindele au asimilat imaginea precreștină și cuvântul apare în alb. *kovata* (Newmark, 1999, p. 174) este posibil ca elementul lexical antic să supraviețuiască în diferite religii. Interesant este că un scriitor și lexicograf aromân din Macedonia a folosit acest cuvânt ca pseudonim (Dina Cuvata).

b. Bucătărie, aparate casnice și recipiente

Unele etimologii aparent necunoscute își au originea în același fond de cuvinte turcești și otomane care a fost păstrat de limbile balcanice: rom. *chesea*/

chisea < tc. *kese* „vas pentru dulceață” a fost folosit de Ion Luca Caragiale pentru a crea o scenă a vieții și educației aristocrației la intersecția secolelor XIX și XX. În plus, găzduirea unui invitat și servirea lui cu o lingură de dulceață din acest recipient împreună cu un pahar de apă rece a fost o tradiție a ospitalității performată și în timpul ceremoniilor de nuntă până în ultimele decenii ale secolului al XX-lea atât în zonele rurale, cât și urbane ale României. Mac. *mava*, rom. *tavă* < tc. *tava* < kz. *tavak* nu este doar un cuvânt monosemantic, ci mai degrabă polisemic în expresii românești ca *a avea/a primi/a vrea/a da/a oferi totul pe tavă*. Un alt termen etichetat ca având origini turcești, gag. și rom. *tipsie* < tc. *tepsi* (DEX, s.v.) „tavă, farfurie”, cu semnificații stratificate care includ rom. *tipsie*₁ „tavă din metal folosită pentru servirea hranei boierilor, regilor și domnitorilor”, sens folosit în literatura de inspirație istorică (Negruzzi, Sadoveanu) pentru a sugera culoarea locală; *tipsie*₂ „vas, taler al balanței” și *tipsie*₃ „chimval”, este în realitate un cuvânt vechi turcic: **täbsi* „tavă de metal” (Rajki, 2007, p. 28).

Alte nume de recipiente sunt răspândite în arii geografice largi, ceea ce denotă utilizarea îndelungată a aceluiași concept în tradiția culinară turcească: mac. *казан*, rom. *cazan* < tc. *kazan* < kz. *kazan*, care apare în combinații, precum rom. *cazan cu aburi*, *cazan de rufe*, *cazan de țuică* sau în antroponime: *Cazangiu*, *Cazanciuc*. Un alt cuvânt turcic rom. *gherdap*, srb. *đerdap* < tc. *girdab* „loc de munte îngust prin care curge un râu” apare în denumirea toponimică a unui parc național din România (*Cazanele Dunării/Dunărea la Cazane*) și Serbia (*Đerdap*).

6. Geografia în general

Spațiile de locuit (casa și împrejurimile) reprezintă ale aspecte ale existenței codificate în concepte și cuvinte de origine turcică și turcească. Continuăm presupunerea formulată în prima ipoteză de cercetare conform căreia, ca rezultat al conviețuirii în același spațiu, domeniul arhitecturii și al urbanismului, denumirile locuințelor, ale materialelor de construcție, ale părților casei, ale curții și ale împrejurimilor conține mult mai multe cuvinte decât cele înregistrate în alte straturi etimologice ca, de exemplu, cel slav. Ca și în celelalte câmpuri semantice, cele mai expresive rămân cele care provin din limbile arabă și persană, care posedă un potențial metaforic ca toate celelalte cuvinte vechi care au circulat de la o limbă la alta. Pe lângă toponimele menționate mai sus, limbile macedoneană și română au moștenit din turcă numeroase denumiri de locuri și spații care vor fi explicate în paragrafele următoare:

a. Spații geografice sau forme de relief

Spațialitatea are în diferite culturi propriul simbolism și lexicul aparținând acestui câmp semantic a creat în limbile macedoneană și română dublete etimologice cu corespondentele lor indo-europene (în mare parte romanice și slave). În ceea ce privește distribuția lor, unele funcționează doar ca toponime,

în timp ce altele sunt substantive comune în ambele limbi: mac. *ада*, -u m., rom. *Ada Kale* < tc. *ada* „insulă”. Chiar și unele insule mici din Belgrad au aceleași nume (*Ada Ciganlja*) (Kapor, 2011, p. 145–157). Bg., magh., mac., *Варов*, rom. *oraș* < tc. *varoş* „oraș, cetate” au încă origini etimologice obscure. O legendă macedoneană spune că în cartierul *Varosh* din Prilep locuia Marko Kraljević. Mac. *лиман*, -u m., rom. *liman*, -uri n. < tc. *liman* „port” (probabil de origine greacă) nu mai funcționează în română și în macedoneană ca termeni independenți, ci mai degrabă în expresii precum *a ajunge la liman* „a ajunge la un punct final, a trece peste dificultăți”. Mac. *џол*, -ову m., rom. *ghiol*, -uri n. < tc. *göl* „lac” coexistă în limbile balcanice cu echivalentele romanice și cu cele slave. Un cuvânt arhaic și poetic ca mac. *талаз*, -цу m., rom. *talaz*, -uri n. < tc. *talaz* a fost înregistrat în ambele limbi și este încă folosit în literatura macedoneană și română. Locuri înguste precum munții tăiați de ape mac. *дeрвeн*, -у m., rom. *Dervent*, -i. m. < tc. *dervent* (persan) „canion” au creat chiar triplete etimologice și au supraviețuit în mod deosebit în toponimie. La fel ca în alte țări balcanice și în limbi precum albaneza, denumirile arhaice și-au pierdut astăzi autonomia și funcționează doar în toponime compuse: mac. *орман*, -у m., rom. *orman-i*. m. < tc. *orman* „munte mic”: mac. *Караорман*, rom. *Caraorman* „munte negru”.

b. Locuri din peisajul urban

Spații largi sau înguste, cetăți situate de regulă în centrul orașelor cu arhitectură arhaică, au fost destul de des amintite în ultimele decenii pentru a denumi locuri folosite pentru demonstrații sau în literatura artistică și jurnalism: mac. *кале*, srb. *Kalemegdan* < tc. *kale* (arabă) „oraș, cetate”. În opinia noastră, primul cuvânt autonom încă folosit în macedoneană pentru cetate intră într-o combinație de cuvinte de origine turcă în denumirea principalei cetăți din Belgrad

Cele două ocupații principale ale aromânilor/vlahilor par să fie și rămân păstoritul și cărvănitul (Papahagi, 2013, p. 23). Bucureștiul s-a dezvoltat pe baza unei rețele de hanuri, iar comercianții-călători, împreună cu mărfurile și căruțele lor, erau găzduiți în curți și în clădiri, având acolo loc de odihnă, rugăciune și comerț. De aceea în ambele limbi a supraviețuit un termen de origine persană: Mac. *каравансарај*, rom. *caravanserai* < tc. *Kervanseray* „han”. Foarte interesante, deși îndepărtate de etimonul original sunt mac. *керхана*, rom. *cherhana* „construcție pentru prepararea, conservarea și transportarea peștelui; restaurant cu pește” < tk. *kerhane* (persan) „casă publică, loc de odihnă”; diferența semantică este semnificativă, dar explicabilă.

c. Clădiri private și publice pentru odihnă

Munca din greu pare să fie și astăzi completată de perioade de odihnă care necesită locuri publice pentru a face acest lucru, precum băi, cafenele și ceainării, restaurante: mac. *конак*, rom. *conac* < tc. *konak* „casa mare a unui nobil sau boier” este încă folosit cu conotații ironice în jurnalismul contemporan. Mac.

амам, rom. *hamam* < tc. *hamam* „baie turcească, saună” a devenit foarte popular în centrele spa. Bg. *хан*, mac. *ан*, rom. *han* < tc. *han* păstrează farmecul locurilor vechi de mâncare, odihnă și povestire precum în *Hanul Ancuței* (Sadoveanu) sau *La hanul lui Mânjoală* (Caragiale) concurând cu un nou termen de origini romanice (*locanda*). Mai puțin cunoscut, dar încă existent în bulgară, macedoneană și română: mac. *меана*, bg. *механа* „cantină” încă păstrează rădăcinile turcice de origine arabă *khana* „cameră” regăsită în limbile turce vorbite în Asia Centrală (*darihana* „farmacie”, *merihana* „cantină, restaurant popular de familie”, mac. *кафеана*, rom. *cafenea* < tc. *kahvehane* (arabo-persan).

d. Farmecul și libertatea periferiei

Ca o aspirație eternă a oamenilor de la margini de a deveni centrul, fără a exprima o frustrare prea zgomotoasă, datorită faptului că cele două concepte de centru și margine își pot schimba locul și importanța în filosofia existenței și în cultură, unele cuvinte de origine turcică și-au dezvoltat semnificații bogate și poetice distribuite în diferite registre stilistice ale limbilor macedoneană și română: bg. *махала*, mac. *маало*, rom., srb. *mahala* < tc. *mahalie* < az. + uzb. *mahalya*. Un alt exemplu este mac. *мегдан* „câmp de luptă, dar și entuziasm”, rom. *maidan* < az., uzb., tc., ucr. *meydan* (provenind din arabă).

e. Părți ale orașului și părți ale casei

Chiar dacă sunt cunoscuți de tot mai puțini vorbitori datorită caracterului arhaic și distribuției lor limitate, expresivitatea termenilor care denumesc părți ale casei a devenit evidentă. Dintre cele mai utilizate în literatură și în stil colocvial putem enumera: mac. *калдрма*, rom. *caldarâm* < tc. *kaldırma* „pietrul, pavajul unei străzi”; mac. *бина* „scenă”, rom. *bina* < tc. *bina* „schela de construcție a clădirii, clădire în reparație” (din arabă); mac. *балама*, rom. *balama* < tc. *bağlama* apare în expresii referitoare la articulații: *scârțâie din toate balamalele*; mac. *дышме*, rom. *dușumea* < tc. *döşeme* „pardoseală”; mac. *перваз* - gag., rom. *pervaz* < tc. *pervaz* < pers. *pervaz* „zidul cetății” (Rajki, 2007, p. 24; Alexe, 2021, p. 139).

7. Substantive abstracte

Câteva substantive abstracte semnificative, cu origini străvechi, au supraviețuit în unele limbi balcanice: rom. *cherem* < tc. *kerem* „milă”, kz. *keremet* „bun, bunătate”, mac. *абер, керем*, alb. *haber* „informații, știri, raport” (Newmark, 1999, p. 296), kz. și uzb. *habar* „știri”, un termen de origine persană care a dezvoltat diverse semnificații în diferite limbi: în kazahă și alte limbi turcice *kerem* „favoare, plăcere” funcționează ca un substantiv autonom, precum și în turcă *habar* „știri” este încă un nume pentru un canal de televiziune al cărui accent principal este informarea oamenilor, în timp ce în română termenul apare în locuțiuni verbale precum *a fi la cheremul cuiva*, *a (nu) avea habar* și își arată

productivitatea prin derivate expresive precum *habarnist* „care nu are nicio idee despre subiect”, destul de frecvent utilizate în vorbirea colocvială sau în ziare.

Un alt adjectiv-substantiv abstract, alb. *hallk* „omenire, umanitate, oameni” (Newmark, 1999, p.272), există în kz. *halyk*, tc. *halyk* „oameni, popular”, în timp ce mac. *amep*, rom *hatâr* < tc. *hatyr* „favoare, plăcere” apar în expresii precum *de hatârul cuiva* „de dragul cuiva” sau *a face hatârul cuiva* „a face cuiva o favoare”.

Un cuvânt expresiv care se referă la darul și harul divin precum ar. *har*, rom. *har* < tc. *har* „dar, talent” a funcționat în diferite limbi, fie în vorbirea colocvială, fie în stilul religios.

Un substantiv abstract foarte semnificativ de origine turcă este rom. *haz* < tc. *haz*, care a supraviețuit în unele fraze precum rom. *cu haz*, *a face haz* (*de necaz*), *vorbe de haz*, considerate ca trăsături semnificative ale spiritualității românești.

Ca rezultat al împrumuturilor lexicale și al transferului de la o limbă la alta, unele substantive abstracte au mai multe etimologii, regăsindu-se în arabă sau în alte limbi balcanice și exprimând o stratigrafie istorică. Printre ele mac. *yzyp*, rom. *huzur* < tc. *hüzur* „confort, plăcere, bogăție” a creat în română prin derivare un verb *a huzuri* „a duce o viață confortabilă/ușoară”, dar există și în ngr. *χουξοπί*. Mai mult, un cuvânt cu posibile origini arabe poate fi găsit în diferite familii de limbi, cum ar fi turcică (kz. *nazar* „atenție”), slavă (mac. *ce hasupa* „a vedea prin umbră”, slo. *nazor* „supraveghere”) și română *a i (se) năzări* „a se gândi, a-și imagina, a-i trece prin minte, a-și da seama, a fi stăpânit de o idee” cu divergență semnificativă de sens, dar păstrând un simț abstract comun în toate limbile. De asemenea, termenul a fost asociat cu srb. *nazirati* „a vedea neclar”, dar are și rude non-indo-europene precum magh. *zür* (Tóth, 2007, p. 685) „haos”, lit. *žuru* „anormal” și mai degrabă aparține „fondului pre-latin” (Vinereanu, 2009, p. 568–569).

8. Concluzii

Influența turcică și turcă asupra culturilor și a limbilor balcanice nu a beneficiat încă de un studiu cuprinzător care să armonizeze punctele de vedere polarizate și să includă etimologiile într-un cadru extins de cercetare menit să aducă noi perspective asupra subiectului. Acest articol este o încercare de a implica diferite discipline în hermeneutica etimologiei și de a considera această știință ca una dintre multiplele posibilități de interpretare, care se completează, dar nu se exclud reciproc. Urmărind modificările complexe la nivel fonetic, morfologic, al formării cuvintelor, dar și metaforizarea în expresii și pierderea autonomiei sintactice, autorul își propune să extindă cadrul de interpretare și cercetare și să ofere noi perspective culturale asupra lumii turcice și turcești care în multe privințe a rămas influentă în Balcani.

O parte semnificativă a acestui fond de cuvinte aparține, de fapt, moștenirii antice turcice înainte de venirea arabilor și a turcilor, iar termenii arhaici au rămas la confluența etimologiilor, sunt comuni culturilor indo-europene și non-indo-europene, fiind concentrați în principal în câmpurile semantice ale conceptelor existențiale sau ale ocupațiilor nomadeși pastoraliste. Al doilea strat important de lexic a fost adus de religia islamică de-a lungul secolelor și păstrat în limba turcă otomană, fiind răspândit și păstrat în limbile balcanice. Prin urmare, scopul principal al acestui studiu este de a pune într-o linie de continuitate itemi aparținând diferitelor straturi etimologice urmărind evoluția lor semantică în limbile de diferite origini: română, bulgară, macedoneană, sârbă, maghiară.

Inventarul turcic și otoman al lexicului balcanic conține nu numai elemente care au evoluat spre conotații ironice și peiorative, ci și cuvinte destul de vechi și, prin urmare, polisemantice, care, datorită circulației lor, au suferit schimbări ale categoriei lexico-gramaticale (conversiuni) sau au intrat în expresii și structuri cu semnificații metaforice expresive și sugestive. În consecință, elementele vechi aflate la încrucișarea culturilor și civilizațiilor, în special cele aparținând fondului pre-otoman de cuvinte, dezvăluie puterea conceptelor și poveștilor comune, care au migrat de-a lungul secolelor, și importanța istoriei și religiei în asimilarea semnificațiilor care pot fi găsite în zone largi și reverberate în culturi relative sau îndepărtate ca expresii ale imaginarului colectiv.

În fluxul istoriei, aceste cuvinte de origine turcică și otomane au fost integrate în limbile balcanice și își dovedesc expresivitatea și validitatea prin inovare lexicală și utilizarea în colocații, expresii și locuțiuni care, în ciuda limitării autonomiei, au câștigat posibilități culturale și metaforice semnificative. Deși cuvintele de bază și rădăcinile au devenit învechite în cadrul proceselor derivate, această încercare a avut scopul de a lega culturi îndepărtate care au fost în contact în istorie timp de multe secole și de a redescoperi potențialul fragil și fructuos al unui contact lingvistic care generează expresii.

BIBLIOGRAFIE

- Alexe, D. (2021). *Dacopatia și alte rătăcirii românești*. Humanitas.
- Alexe, D. (2023). *De-a dacii și romanii*. Humanitas.
- Bazin, L. (1959). Structure et tendencies communes de langues turques (Sprachbau). În J. Deny, K. Grønbech, H. Scheel & Z.V. Togan, *Philologiae Turcicae Fundamenta*, (p. 11–19). Franz Steiner Verlag.
- Bogrea, V. (1971). *Pagini istorico-filologice*. Dacia.
- Budagov, B. (1997). *Turkic Toponyms of Eurasia*. Elm.
- Clauson, G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. The Royal Asiatic Association of Great Britain and Ireland.

- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge University Press.
- Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) (2012). Univers Enciclopedic Gold.
- Djuvara, N. (2007). *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*. Ediția a IV-a. Humanitas.
- Dobrișan, N. (1968). Cuvinte de origine arabă intrate în română pe filiera limbii turce. *Analele Universității din București. Seria Științe Sociale. Filologie*, XVII, 521–539.
- Friedman V. A. (1997). One grammar, three lexicons: ideological overtones and underpinnings in the Balkan Sprachbund. În K. Singer, R. Eggert & G. Anderson (ed.), *CLS 33: Papers from the Panels on Linguistic Ideologies in Contact; Universal Grammar; Parameters and Typology; The Perception of Speech and Other Acoustic Signals*, (p. 23–44). Chicago Linguist Soc.
- Friedman V.A. (2003). *Turkish in Macedonia and Beyond*. Otto Harrassowitz.
- Gamkrelidze, T.V. & Ivanov, V. (1984). *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. Tbilisi.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the Turkic World. Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and Middle East*. Otto Harrassovitz.
- Golden, P.B. (1995-1997): Cumanica IV: The Tribes of Cuman Qipchaqs. *Arhivum Eurasiae Medii Aevi*, 9, 99–122.
- Golden, P. B. (1997). Qipchaqs. *Cumanica*, V, 63–79.
- Iorga, N. (1998). *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. I-III. Albatros.
- Kapor, M. (2011). *A Guide to the Serbian Mentality*. Sixth edition. Dereta.
- Klyashtornyĭ, S. (2008). *Old Turkic Runic Texts and History*. Editura Academiei Române, Editura Istros.
- Kovács, Sz. (2005). Bortz, a Cuman Chief in the 13th Century. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 58 (3), 255–266.
- Јашар-Настева, О. (2001). *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Institute de langue macédonniene „Krste Misirkov”.
- Newmark, L. (1999). *Albanian- English Dictionary*. Oxford University Press.
- Nichols, J. (1999). *Linguistic Diversity in Space and Time*. University of Chicago Press.
- Papahagi, T. (2013). *Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic*. Ediția a II-a. Editura Academiei
- Poruciuc, A. (1999). *Confluente și etimologii*. Polirom.
- Rajki, A. (2007). *A Concise Gagauz Dictionary*. Comrat University Press.
- Sandfeld, K. (1968). *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. 2-ème édition. Klincksieck.

- Spinei, V. (2009). *The Romanian and the Turkic Nomads North of Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Brill.
- Šafarik. P.J. (1847). *Slavjanskaja drevnosti*. Traducere de O. Bodjanski. Universitetskaja Tipografija.
- Șăineanu, L. (1900). *Influența orientală asupra limbei și a culturii române*. Introducere. Socec.
- Tóth, A. (2007). *Etymological Dictionary of Hungarian*. Mikes International.
- Treptow, K. (1996). *A History of Romania*. The Romanian Cultural Foundation.
- Trubetzkoy, N.S. (1987). *Măsli ob indoevropskoj probleme*, (ed. T.V. Gamkrelidze). Pogress.
- Vásári, I. (1993-1995). Origins and Possible Cuman Affiliations of Asen Dynasty. *Archivum Ottomanicum*, 13, 335–345.
- Vásári, I. (2005). *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge University Press.
- Vinereanu, M. (2009). *Dicționar etimologic al limbii române. Pe baza cercetărilor de indo europeanistică*. Alcor Edimpex.
- Wachtel, A. B. (2008). *The Balkans in World History*. Oxford University Press.

Nicolae Stanciu

LEXICAL ITEMS OF TURKIC AND OTTOMAN ORIGINS IN MACEDONIAN AND ROMANIAN. AN ETYMOLOGICAL AND PHRASEOLOGICAL SURVEY

Summary

Turkish lexical influence on Macedonian and Romanian has been analyzed as adstratum resulting from language contacts, mostly from historical and linguistic perspective, being often considered as unspecific for the mentalities of the Balkan cultures. However, retracing the etymons to their language of origins and following their phonetical, grammatical, and semantic evolution in a comparative context are not very common in current papers of both languages. The main aim of this article is to extend the research perspective by using some inter-disciplinary correlations and concepts like etymological confluences, lexical interferences, semantic divergences in the derivative process, gradual etymological approach to lexical stratigraphy, and to offer some interpretations of words of Turkic and Turkish origins common to Macedonian and Romanian by revealing etymological connections between items organized in semantic fields. Two etymological layers were considered in a line of continuity: the first one is archaic, designated as Turkic and containing pre-Ottoman elements supposed to belong to various Turkic or mixed tribes who have passed over or lived in the vicinity of the Balkans (Quipchaq Cumans, Pechenegs, Tatars); the second is the Turkish or Ottoman one, that manifested its influence later (between the 14th and 19th centuries). Formal and semantic correspondence or

similarities reflected in phonematic (sound and graphic body) and meaning matrixes led the author to grouping the words in two main categories: “stable” or epicentral, as those that have not changed their meaning in history, and “instable” or peripheric such as those which were recorded in Ottoman Turkish preserving the same conceptual meaning from Old Turkic and survived in Macedonian and Romanian languages. Approximating words’ circulation and stylistic distribution implies following various modalities of meaning conceptualization and gradual organization of signification from the basic to secondary and finally to abstract one. The words’ history, evolution, and distribution within large cultural areas as well as their instability reflected in meaning change have probably favored their integration in idioms, phrases, and symbols, where they lost their syntactic autonomy but enriched their lexical productivity through the re-invention in metaphorical structures found in both Balkan languages.

Keywords: etymological confluences, Turkic and Turkish, comparative semantic analysis, lexicographical writing, Balkan phraseology

Nikolaje Stanču

LEKSIČKI ELEMENTI TURKIJSKOG I TURSKOG POREKLA U MAKEDONSKOM I RUMUNSKOM JEZIKU. ETIMOLOŠKI I FRAZEOLOŠKI PREGLED

Rezime

Nakon viševjekovne dominacije ili kontrole Osmanskog carstva na Balkanu u širem smislu, prisustvo turskih leksičkih elemenata u balkanskim jezicima je sasvim opravdano. Nastavljajući istraživanje započeto pre nekoliko godina u oblasti turskog uticaja na rumunski jezik, materijalizovano u nekoliko članaka objavljenih tokom godina, ovaj prilog je samo pokušaj da se uđe u trag turcizmima prisutnim u makedonskom i rumunskom jeziku, počevši od identifikacije njihovog osnovnog značenja u jezicima iz kojih su pozajmljeni, analizirajući etimone u jezicima porekla (arapskom, persijskom, sanskritskom ili drugim turkijskim jezicima, posebno kazahstanskom i uzbečkom), kao i sekundarnih, tj. apstraktnih ili metaforičkih semantičkih odstupanja koja su dovela do bogaćenja značenja ovih leksičkih jedinica u izrazima. U članku su korišćena tri glavna koncepta relevantna za analizu uloge turcizama u kontekstu savremenih nacionalnih jezika i u relativno novijoj konstrukciji identiteta: etimološki slojevi, etimologija kao epistemološko i kulturno sredstvo, uloga frazeologije u kodifikaciji ljudske i društvene stvarnosti ili mentaliteta kroz konceptualne metafore. Materijal za istraživanje je ekscerpiran iz makedonsko-rumunskog rečnika koji autor piše zajedno sa profesorom Petrom Atanasovim, kao i iz mnoštva članaka, knjiga i rečnika prikupljenih u poslednjoj deceniji.

Ključne reči: etimološki pregled, turcizmi, uporedna semantička analiza, leksikografsko pisanje, balkanska frazeologija